

מי מרוויח ממדינת הרווחה?

וילהלם רופקה

הכלכלן והוגה הדעות הגרמני וילהלם רופקה (1899–1966) הוא אחד התיאורטיקנים המשפיעים ביותר של כלכלת השוק המודרנית, אך אישיותו המוסרית הייתה מרשימה לא פחות משיעור קומתו האינטלקטואלי. רופקה, שנולד בכפר קטן ליד האנובר, שימש כמרצה לכלכלה באוניברסיטאות ינה, גרץ ומארבורג ובתחילת שנות השלושים ייעץ לממשלה הגרמנית במלחמתה בשפל ובאבטלה. הוא נקט עמדה פומבית נחרצת נגד המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית ועם עלייתה לשלטון נאלץ להימלט ממולדתו ולמצוא מפלט באיסטנבול ולאחר מכן בז'נבה. לאחר המלחמה חזר רופקה לשמש כיועץ לממשלתו של הקנצלר קונרד אדנאואר, ובתפקידו זה תרם תרומה חשובה לשיקומו ולצמיחתו של המשק המערב גרמני.

רופקה, שלחם בכל הצורות הפוליטיות והכלכליות של קולקטיביזם, האמין בכל לבו כי רק משק המבוסס על תחרות חופשית יוכל להבטיח את החירות האנושית. למדינה היה בעיניו תפקיד מפתח בשמירתו של סדר זה, שלו ייחס חשיבות מוסרית ראשונה במעלה. הוא סבר שעל המדינה לקבוע את כללי המשחק הכלכלי במשק ולמנוע את הפרתם, לעודד תחרות, למנוע ריכוז של כוח בידי מעטים ולהגן בעת הצורך על דלי האמצעים. ואולם, אף שרופקה צידד בכלכלה בעלת מצפון חברתי, הוא התנגד נחרצות למדיניות סעד נרחבת ופולשנית וראה בה צורה חדשה ומסוכנת של שעבוד. המאמר שלהלן, הלקוח מתוך ספרו הכלכלה ההומאנית, שראה אור בשנת 1958, מציע ניתוח חד וחריף של מדינת הרווחה ושל הסכנות הטמונות בה; הקוראים הישראלים עשויים למצוא בו מסכת מנומקת ומעוררת מחשבה של טיעונים נגד הרטרוריקה הסוציאלית המתלהמת שהשתלטה בשנים האחרונות על השיח הציבורי.

הקומוניזם אינו מהווה איום של ממש על מדינות המערב החופשי; והמפלצת הטוטליטרית המרימה את ראשה המכוער בתוכנו, אף בה אין סכנה של ממש – למרות הסכנות של התפוררות פנימית הדרגתית ושל התקפה מן החוץ. גם אי-אפשר לגרום לבוחרים במערב לתמוך במטרותיה של כלכלה ריכוזית וסוציאליסטית, ואף לא במדינה טוטליטרית – שאינה נפרדת מן המטרות האלה. מה שמכרסם במבני הכלכלה והחברה שלנו הוא דבר אחר: אלו הן מחלות כרוניות המתפשטות באטיות, ומשום כך הן מסוכנות במיוחד. את מקור המחלות קשה לאתר, טבען האמיתי אינו מתגלה לצופה שאינו חד עין, והן מציעות יתרונות מידיים מפתים ליחידים ולקבוצות. תוצאותיהן האנושות מתגלות רק בהדרגה, לאחר שכבר נדבקו בהן חלקים נרחבים של החברה. בדיוק בשל כך יש לחשוש מהן במיוחד.

בין המחלות האלה, המכרסמות לאט ובהתמדה בחברה המערבית ובכלכלתה, ניתן לזהות שתיים באופן ברור: התרחבות מדינת הרווחה – שנראה כי לא ניתן לעצרה; והשחיקה בערך הכסף – שאותה מכנים אינפלציה זוחלת. שתיהן קשורות זו לזו באופן הדוק, נובעות מגורמים דומים ומקדמות זו את זו. שתיהן מתחילות לאט, וממשיכות בקצב הולך וגובר עד שקשה לבלום את ההידרדרות המסוכנת הנגרמת בגינן. אילו ידע הציבור מה ממתין לו, ייתכן שהיה עוצר את התהליך מבעוד מועד. אבל הצרה היא שקשה לפנות אל התבונה ולפעול בזמן; הדמגוגים החברתיים משתמשים בהבטחות של מדיניות הרווחה ובפוליטיקה אינפלציונית כדי לקנות את לב ההמון, ואין זה קל לגרום לאנשים להאזין לאזהרות מפני המחיר שלבסוף נצטרך כולנו לשלם. האנשים השקולים, שפניהם קדימה, חייבים להגביר את מאמציהם להסביר את המצב לאשורו, מבלי לחשוש מן ההתקפות הזועמות, שאינן בוחלות באמצעים, של הדמגוגים החברתיים ושל בעלי התפקידים במדינת הרווחה האינפלציונית.

מאפיין משותף נוסף של מדינת הרווחה ושל האינפלציה הכרונית הוא ששתיהן שומטות את הקרקע מתחת רגליה של חברה חופשית ויצרנית. שתיהן נסמכות על דעות ההמון, תביעות ההמון, רגשות ההמון ותאוות ההמון, ושתיהן מכוונות – בהשפעת הכוחות הללו – כנגד הרכוש, הסמכות, המדרג החברתי, המסורת, ההמשכיות והאינטרס הכללי. שתיהן הופכות את המדינה ואת פתק ההצבעה לאמצעי לקידום חלק אחד של החברה על חשבון האחרים. ושתיהן משקפות את הרס העקרונות המוסריים שנחשבו בעבר מובנים מאליהם.

ברור שישנם הבדלים רבים בין מדינת רווחה ואינפלציה כרונית. כנגד אינפלציה כרונית תיתכן רק עמדה אחת ויחידה: שלילה מוחלטת ותקיפה, ללא שום פשרות. אולם מדינת הרווחה כוללת בתוכה מרכיבים רבים שאיננו יכולים לדחותם. לפיכך, איננו דנים בשלילתה של מדינת הרווחה, אלא בקביעת גבולותיה ובמודעות לסכנות שבה.

אין ספק שמדינת הרווחה כבר אינה תלויה בעזרתנו ובתמיכתנו. היום – בתקופה של דמוקרטיית־ההמונים, של כוחות חברתיים חזקים, של שאיפה לשוויון ושל "שוד הקופה באמצעות פתק ההצבעה", שהפך כמעט להרגל – האפשרות שהמדינה לא תספק לנו מינימום הכרחי של ביטחון אינה מתקבלת על הדעת. אולם לצערנו קיימת בהחלט אפשרות אחרת, מסוכנת יותר, של חריגה גדולה מהמינימום הזה – חריגה שתביא לפגיעה בציבור גדול ותזיק לבריאות החברה ולכוחה של המערכת הכלכלית כולה. אין ספק אפוא באיזה צד עלינו לתמוך, יהיה משקל קולנו אשר יהיה. עלינו לתת את דעתנו על הסכנות הצפונות במדינת הרווחה ועל הגבולות שיש להציב לה, במקום להתפתות לשירי ההלל המפוקפקים הנישאים לכבודה ברמה.

מאז 1945 ניתן להבחין בשינוי הראוי לציון שחל כמעט בכל המדינות. אפשר לזכור את התקופה, לפני מעט יותר מעשור, שבה שכבות רחבות באוכלוסייה קיבלו בהתלהבות את הרעיון שבא לידי ביטוי באופן המעניין ביותר ב"תכנית בוורידג"¹. מומחים והדיוטות כאחד טענו שהעתיד שייך למדינת הרווחה. ואכן, בכל מקום – ובעיקר במדינות שבהן ניכרה השפעתו המובהקת של הסוציאליזם – ננקטו צעדים מאומצים ונלהבים ליצור מדינה שתערוב להשוואת הכנסה ולביטחון כלכלי. כוח מניע נוסף להתפתחויות אלו היו התחזיות הכלכליות השגויות, שיצרו בהלה מפני גל אבטלה לאחר המלחמה. את ההתלהבות של הימים ההם כבר אין למצוא בשום מקום, אפילו לא בבריטניה ובמדינות סקנדינביה. אידיאל מדינת הרווחה פינה את מקומו למימוש היומיומי שלו; ותחושות של התפכחות ואכזבה, ואף חשש ומרירות, הולכות ומתפשטות וגורמות להופעתם של קולות ביקורתיים שכבר אי־אפשר להתעלם מהם.² מעטים האנשים שיכולים להתעלם עוד מן הפער בין התוצאות הנהדרות שמשגיגה המערכת החברתית והכלכלית הנשענת על הכוחות המניעים והמוסותים של השוק החופשי ובין תוצאותיה של החלוקה המתמדת של ההכנסה והרכוש המכוונת ליצירת שוויון. הניגוד הזה לא יוכל להתקיים לאורך

זמן; אחת משתי אלה תיאלץ לפנות את מקומה: החברה החופשית והשוק החופשי או מדינת הרווחה. אם לצטט מדבריו של כלכלן אנגלי חשוב, ליונל רובינס, שידע לבחור את מילותיו בקפידה: "החברה החופשית אינה יכולה להיות מבוססת על קנאה".³

המוזר הוא שמדינת הרווחה הנפוחה שלנו היא למעשה, כבר היום, אנכרוניסטית. העזרה המאורגנת של המדינה למעוטי היכולת החלה בתקופת המעבר מן החברה הטרנס-תעשייתית לחברה המתועשת והמפותחת של ימינו, תקופה שבה התפורר המארג החברתי הישן ורבים הפכו לפרולטרים חסרי אונים. בוואקום שנוצר כך לפתע היה צורך בסיוע ובדאגה לחלשים, שלא ניתן היה למלאו ללא תמיכת המדינה. אבל הפרדוקס הוא שמערכת הסעד ההמוני של מדינת הרווחה מתרחבת ומגיעה כיום לשיאה דווקא כאשר המדינות המתקדמות מבחינה כלכלית כבר נחלצו מתקופת המעבר הזאת, ולרשות האנשים החיים במסגרתן עומדות אפשרויות רבות יותר של סיוע מרצון מצד ארגונים או פרטים.

מדיניות הרווחה המאורגנת בידי המדינה אינה אלא פרוטזה, שהותקנה לחברה שהפרולטריות הטילה בה מום; תחליף המבוסס על חוסר הבשלות הכלכלי והמוסרי של שכבות האוכלוסייה שנוצרו במהלך התפוררותה של החברה הישנה. תחליף זה היה הכרחי כל עוד חלק גדול מעובדי הייצור היו עניים מכדי לעזור לעצמם, חסרי אונים בשל מצבם הפרולטרי החדש, ותלושים מן המארג החברתי הישן במידה כזו שלא היה באפשרותם להסתמך על עזרתם של ארגוני צדקה קטנים ותמיכה קהילתית. אבל תחליף זה נעשה מיותר, כך יש לקוות, ככל שאנו מתגברים על אותה תקופה אומללה של פרולטריזציה ועקירת שורשים.

מכיוון שהמדינות המתקדמות כבר נחלצו מזמן מתקופת הביניים, והן יכולות כעת לצפות כי הפרטים יוכלו לדאוג לעצמם באופן נורמלי, איבד עקרון מדינת הרווחה את חיוניותו. קשה להבין מדוע מתפתחת מדינת הרווחה ומשגשגת דווקא כעת, כאשר אין כבר צורך דחוף בקיומה. משום מה, אנשים מסוימים תופסים היום את הדבר הזה, שמשמעותו ושורשיו נעוצים בתקופה שכבר הסתיימה, כגילוי של קדמה. הם שוכחים שאם אנו רוצים לנהוג כבוד באנשים עלינו למדוד את הקדמה על פי יכולתם לפתור בכוחות עצמם ובאופן אחראי את בעיות הרווחה העכשוויות והעתידיות שלהם על ידי חיסכון וביטוח ובאמצעות מגוון ההתארגנויות החופשיות של עזרה הדדית. זהו הפתרון היחיד לאדם חופשי ואחראי, ולא הפנייה אל המדינה בבקשת עזרה – שבסופו של דבר

גורמת לה לתחוב את ידה אל כיסו של משלם המסים, או לפגוע בו בעקיפין על ידי ירידת ערך הכסף.

האם אפשר לכבד בתואר "קדמה" מצב עניינים שבו אנו מרחיבים את חוג האנשים שאינם עצמאיים מבחינה כלכלית ונזקקים לאפוטרופסות של המדינה? או שמא מוטב לחפש את הקדמה דווקא בכך שהודות להכנסתן הגדלה והולכת נעשות עוד ועוד שכבות באוכלוסייה עצמאיות מבחינה כלכלית, כך שניתן לצמצם בהדרגה את מדיניות הרווחה במקום לנפח אותה? אם מדיניות הסעד היא פרוטזה, שעליה נשענת חברה שנעשתה נכה בשל פרולטריות והמוניות, עלינו להשקיע את כוחותינו במאמץ להיפטר מן התותב הזה. זוהי הקדמה האמיתית, ואין זה משנה מאיזו נקודת מבט אנו בוחנים את הדברים. אפשר למדוד את הצלחתה לפי מידת התרחבותם של הארגונים הוולונטריים העוסקים בעזרה הדדית על חשבון מדיניות הרווחה הכפויה. באותה מידה נתגבר גם על הפרולטריות וההמוניות, ובמיוחד על הסכנה הטמונה בדרדרם של בני אדם לדרגת בהמות בית צייתניות, דחוסות באורוות הענק של המדינה ומקבלות אוכל די צרכן.

אחת הטענות נגד עמדה זו היא ששיפור מצבם הכלכלי של ההמונים אולי הפך את עזרת המדינה לנחוצה פחות, אולם בכל זאת, בגלל התפוררות התא המשפחתי, עולה מספר הנזקקים. אין מחלוקת על כך שהקשרים המשפחתיים אמנם התרופפו. ואולם, יש לשאול האם העלייה בהכנסתם של האזרחים אינה מפחיתה את התלות הנגרמת עקב התפוררות התא המשפחתי? נוסף על כך, יש להעיר שאין לנו סיבה להרים ידיים אל מול התפרקות הסולידריות המשפחתית. לפני זמן קצר הציגה אחת מחברות בית הנבחרים באנגליה את מצוקתו של אביה באופן נוגע ללב, כדי להוכיח שמדיניות הרווחה עדיין אינה מספקת. אבל אין זו הוכחה לנחיצותה של עזרת המדינה; זהו אות אזהרה לכך שהרגשות הטבעיים הולכים ונעלמים במדינת הרווחה המודרנית. ואמנם, היא קיבלה מאחד מחברי הבית את התשובה ההולמת: שעליה להתבייש על כך שאביה אינו מקבל תמיכה מספיקה מבתו.

מדינת הרווחה, הנראית כאנכרוניזם לאור הדברים האמורים, עשויה גם להיות בלתי מובנת, אלא אם כן נשכיל לראות שמהותה השתנתה. מטרתה העיקרית כבר אינה לעזור לנזקקים, שכתפיהם חלשות מכדי לשאת את נטל החיים ותהפוכותיהם. דבר זה נעשה פחות ופחות מהותי לה, משום שיש פחות ופחות נזקקים מן הסוג הזה. לא, מדינת הרווחה של ימינו אינה עוד הרחבה של המוסדות הישנים של ביטוח סוציאלי וסעד ציבורי. במדינות רבות היא

הפכה לכלי של מהפכה חברתית, שמטרתו חלוקה שווה ככל האפשר של ההון וההכנסה. לא ההזדהות (עם החלשים) היא המניעה אותה כעת אלא הקנאה.⁴ כך נעשתה הלקיחה חשובה לפחות כמו הנתנה. ובהעדר נזקים בכמות הרצויה, יש להמציא אותם בכדי להצדיק את הפגיעה בבעלי אמצעים ולהשביע את הטינה החברתית, המסתייעת בטענות מוסריות חלולות. השפה היא עדיין שפתה של מדינת הרווחה הישנה, והחשיבה היא עדיין באותן הקטגוריות, אבל כל זה הופך יותר ויותר לתפאורה המכסה על ההתקפה החזיתית נגד כל חריגה מהמוצע: בשכר, בעושר ובהצלחה. מטרתה של המהפכה החברתית הזאת תושג רק כאשר יבוטלו כל ההבדלים – והפערים הקטנים שנותרו הם כמובן סיבה לטינה גדולה עוד יותר. חומר הבערה של הטינה החברתית לא ייגמר לעולם. אי-אפשר לראות באופק את סיום ההתפתחות הזאת, כל עוד הפילוסופיה החברתית האווילית שעליה מבוססת מדינת הרווחה המודרנית אינה מוקעת כאחת הטעויות הגדולות ביותר של זמננו.⁵ התבהרות מגרעותיה של מדינת הרווחה – וביניהן האינפלציה הכרונית – יכולה לפקוח את עינינו.

אפשר להציע כמה דרכים להגדרת השינוי המהפכני שאותו מבטאת מדינת הרווחה המודרנית. אפשר לומר, למשל, שהיא התוצאה של התפתחות תלת-שלבית במהלך מאה השנים האחרונות. תחילתה בדאגה לרווחה האישית שדורגה לפי מידת הנזקקות האמיתית; המשכה בביטוח הסוציאלי הציבורי; וסופה במצב הקיים היום, של אספקת אמצעים לכל במטרה ליצור ביטחון לכלל האזרחים. פרשנות נוספת, שאינה שונה מהותית מזו הראשונה, היא שהשלב הראשון היה עזרה נקודתית, שאמורה הייתה להיעשות מיותרת מהר ככל האפשר; אחר כך צץ הרעיון שעזרת המדינה תהפוך למוסד קבוע, אבל רק למקרים מסוימים ומוגדרים; השלב האחרון הוא העיקרון השולט כיום, הרואה את המדינה כמשאבת כסף העובדת יומם וליל, על צינורותיה ושסתומיה, וזרמי היניקה והפליטה שלה – כפי שתיאר אותה ממציאה, לורד בוורידג', לפני יותר מעשור.

אין שלא נסתכל על כך, האופי המהפכני של השלב האחרון ברור לכל. תהום עמוקה מפרידה בין מדינה שעוזרת מדי פעם לחסרי מזל לא לשקוע מתחת למינימום הדרוש לקיום, ובין מדינה שבשם השוויון הכלכלי, ותוך ביטול הולך וגדל של האחריות האישית, אוספת חלק גדול של ההכנסה הפרטית אל מכון השאיבה של מנגנוני הרווחה ומעבירה את ההון הזה הלאה תוך הפסדים

נכבדים. הכל נכנס לאותו הסיר והכל יוצא מאותו הסיר – זהו האידיאל. מבקר אנגלי שנון ניסח זאת באופן סרקסטי: "הכל צריך להיות חופשי ושווה – מלבד המס הפרוגרסיבי שמכספיו מממנים את הכל".⁶

העיקרון השמרני הישן והטוב של אהבת האדם, שלפיו כל האנשים – גם העניים ביותר – זכאים לגג מעל לראשם, הפך למשהו אחר: להתפשטות הסוציאליזציה של השימוש בהכנסה, הנתמכת בידי התיאוריה של השוויון והאלהת המדינה, שלפיה כל הרחבה של השירותים החברתיים הנה אבן דרך בתהליך הקדמה. מכיוון שבדרך זו מדיניות הרווחה כבר אינה נשענת על קנה המידה הפרטני, הבוחן כל מקרה לגופו, העניים ביותר והחלשים ביותר הם המפסידים הגדולים. האופי הקולקטיביסטי המובהק של מדינת הרווחה מוליך במקרה הקיצוני למה שהמבקר האנגלי קולם ברוגן מכנה: "מדינת דמי הכיס". זוהי מדינה הגוזלת מבניה את הזכות להוציא את כספם על פי שיקוליהם שלהם, בלקחה אותו מהם על ידי מסים, ובתמורה – אחרי הוצאות אדמיניסטרטיביות רבות ויקרות – היא מקבלת על עצמה את האחריות לסיפוק צורכי החיים החיוניים, אם באופן חלקי (דיוור או מזון שהמדינה מסבסדת) אם באופן מלא (חינוך וטיפול רפואי). מה שנותר לאנשים מהכנסתם הוא בסופו של דבר דמי כיס, שאותם הם יכולים להוציא על טלוויזיה או על הימורים.

לפני מאה שנה ניסח היינריך היינה בתמציתיות ובמדויק את אידיאל החומרנות השוויוני-קולקטיביסטי:

הו כן, אפונים מתוקים לכל איש,
ברגע שהתרמילים נפתחים
את השמים אנחנו משאירים
למלאכים ולדרורים.⁷

"אפונים מתוקים לכל איש" כבר הפכו למציאות תודות לתהליך של סוציאליזציה שהיה מזעזע גם את היינה, למרות הפלירטוט התיאורטי שלו עם הסוציאליזם. אבל ספק גדול אם חיים כאלה יהיו בעבור האדם תחליף למה שהיינה מכנה "השמים".

המצב שאליו כבר הגיעו מדינות הרווחה המובילות, ושאליו שואפות להגיע האחרות, תואם באופן מדהים את החזון הנוקב שגולל בן-זמנו של היינה, אלקסיס דה-טוקוויל, ביצירתו הקלאסית הדמוקרטית באמריקה:

[הריבון] מכסה את פני החברה ברשת של כללים קטנים, מסובכים, צרים ואחידים, ואפילו חריפי מוח ועזי הנפש ביותר לא יוכלו למצוא מוצא, אם ירצו לצאת מתוך ההמון. אין הוא שובר את הרצון, אבל הוא מחלישו וכופפו ומנחהו; אין הוא אומר: עשה כך וכך! אלא מתנגד בכלל לכל פעולה; אין הוא הורס, אבל הוא מונע התהוות חדשה; אין הוא רודה באף, אבל הוא לוחץ, מציק, מתיש, מטמטם ומביא לבסוף כל אומה לידי כך, שאין היא אלא עדר של בהמות נפחדות וחרוצות, שהשלטון רועץ (כרך ב, חלק רביעי, פרק ו).

סוציאליסט גרמני חשוב העז לא מזמן לומר (במאמר בדויטשן רונדשאו), שתודות להתפתחותה של מדינת הרווחה, "האנשת המדינה", המטרה הנעלה של פסטאלוצי*, מפנה מקום גם בצד הזה של מסך הברזל ל"הלאמת האדם". ניתן לחוש באופי המהפכני של מדינת הרווחה המודרנית בכל התחומים ובכל הרמות, בין השאר בתהליך המתמיד של התרחבות מדיניות הסעד כך שתכלול עוד ועוד קבוצות בני אדם, שאילו היו מניחים להם לנפשם היו יודעים להסתדר בעצמם, אבל מעתה ואילך הם נמצאים תחת האפטרופסות של המדינה. תכונה בולטת נוספת של מדינת הרווחה המודרנית, קשורה באופן העמוק ביותר למהותה של מדינה זו: בזמנים עברו, כאמור, הייתה העזרה מטעם המדינה חלקית וזמנית, וסיפקה רק את המינימום ההכרחי לאותם אנשים שהתקשו לדאוג לעצמם; היום נעשים בגלוי תשלומי המדינה לצורה הרגילה של סיפוק הדרישה – שכבר אין טורחים להסתירה – לרמת חיים מקסימלית, כלומר, לחיי מותרות. לפי האידיאולוגים החדשים של הסוציאליזם הפיסקלי יש צורך מהותי במיסוי גבוה, והם אינם חושבים כלל על חיסכון כאשר הם יכולים לשמח את המון הבוחרים שלהם. אולי הדברים יתבהרו יותר אם נבחן את השינוי הזה בעזרת כמה דוגמאות. מדיניות השיכון, שבה אנו נתקלים לעתים תכופות, תתאים לצורך המחשה. כמעט בכל המדינות ניתן לראות בתחום זה את פועלה של מדינת הרווחה. הרעיון הישן והטוב, שלפיו יש להושיט יד מסייעת במקרים בודדים בשולי שוק הדיור, התפתח למשהו שונה לחלוטין – כביכול עקב המלחמה. את מקומו של

* יוהן היינריך פסטאלוצי (1746–1827), מחנך שווייצרי. האמין כי יש לחנך לעמלנות – בדגש על העיסוקים החקלאיים – כדי לשפר את מצבם של העניים ולקדם שוויון חברתי.

הרעיון הישן תפסה מדיניות ארוכת טווח של הקפאת שכר הדירה ברמה נמוכה ביותר, בראש וראשונה על חשבונם של בעלי הבתים (קבוצה שכוחה הפוליטי מועט), שבדרך זו הולאם למעשה רכושם במדינות מסוימות; על חשבון משלמי המסים, שחלקם נהנים מסבסוד השכירות, כך שלמעשה הם משלמים במסים את מה שחסכו בשכר הדירה; על חשבון דיירי הדירות הלא-מסובסדות של הבנייה החדשה, שמחיר השכירות שלהן נדחף למעלה בשל הסדרי השיכון הכפויים; ולבסוף, כמובן, גם על חשבון ההון של הכלכלה הלאומית. כך הגענו למצב שבו איש כבר אינו מעלה על דעתו לשאול מדוע אדם המשלם מכיסו את מלוא המחיר עבור בגדיו לא ישלם את מלוא המחיר גם עבור הדירה שלו.

שינוי נוסף, אופייני מאוד למדינת הרווחה, התרחש במדינות רבות בתחום חשוב לא פחות – החינוך. את מקומו של העיקרון הישן, שהוכיח את עצמו בעבר, שלפיו יש לעזור למוכשרים באמצעות מלגות ולדרוש מהוריהם של כל השאר להשתתף בעלות החינוך הגבוה של ילדיהם, תפס האידיאל של מערכת חינוך אחידה מטעם המדינה, ששירותיה ניתנים בחינם בכל הרמות. המחשבה שלפיה יש לדרוש מן האנשים להקריב מעצמם עבור חינוך ילדיהם הפכה כמעט אסורה. אבל אפשר שהתוצאות העגומות של החינוך היעקוביני הזה (שכבר ניתן לראותן) יביאו לכך שבסוף יחול בכל זאת שינוי בדעת הקהל בעניין זה. בבריטניה, שבה המגמה הנוכחית הרחיקה לכת במיוחד, ההורים שמוכנים לשלם מחיר גבוה כדי להעניק לילדיהם חינוך טוב יותר מזה שלו זכו הם עצמם במערכת בתי הספר הציבוריים של המדינה נחשדים בגישה "אנטי-חברתית". אפשר רק לתהות מדוע בריא וטבעי לשלם באופן עצמאי את העלויות המלאות הכרוכות בהחזקת כלי רכב, אבל את נטל חינוך הילדים לגלגל לפתחה של המדינה – כלומר אל משלם המסים. אבל עצם השאלה (כמו שאלות דומות אחרות) נחשב כפירה בעיקר.⁸

דוגמה חשובה אחרונה, שבהחלט אינה פשוטה, היא הטיפול הרפואי. גם כאן אפשר לעקוב בבירור אחר הדרך שהובילה ממדיניות הסעד הישנה למדינת הרווחה המודרנית. העיקרון המקורי, שלפיו יש לשחרר את דלי האמצעים מן העלויות העצומות של ניתוח או של טיפול מתמשך במחלה, נעשה בדורנו למשהו אחר לחלוטין. את מקומו תופסת בהדרגה הסוציאליזציה של שירותי הבריאות. (שירות הבריאות הלאומי הבריטי הוא הדוגמה הקיצונית לתופעה זו בצד הזה של מסך הברזל.) המקרה החריג נעשה הכלל, והעזרה הממוקדת, שיועדה לנזקקים באמת, הפכה למערכת קבועה.

כך אנו מפקירים בהדרגה את הכלל שאנשים המסוגלים לדאוג לעצמם בתחומים רבים אחרים צריכים לשלם בעצמם גם תמורת טיפול רפואי, כשהם נשענים (אם רצונם בכך) על הביטוח הרפואי שנועד למקרים בלתי צפויים. המצב העגום שאליו הגיעו מרבית מדינות המערב המתועשות בעקבות יישומה של חובת הביטוח הרפואי לכל צריך להזכיר לנו את הכלל הזה, ההולם את כלכלת השוק. יש לנסות לרפא את התחלואים של המצב הקיים באמצעים הבאים: ראשית, להגביל את הביטוח הרפואי הכפוי לשכבות אוכלוסייה שעבורן מחלה היא מעמסה גדולה ושקשה להניע אותן לבטח את עצמן באופן פרטי; שנית, לעודד את כל הצורות הלא־ממוסדות (הפועלות ללא עזרת המדינה) של הסיוע, ולזה יכולה שווייץ לשמש דוגמה; ודבר שלישי – הנהגת השתתפות עצמית בהוצאות מחלה, שאינה זניחה אך שאפשר לווסתה ולהפחיתה במקרים של מחסור.⁹

נסה עתה להעריך את השפעתה של מדינת הרווחה על התרבות, החברה, הכלכלה והפוליטיקה בנות־זמננו. מובן שנוכל לבחון כאן רק כמה נקודות חשובות.

נתחיל בנסיבות שלהן משקל רב לנוכח החששות שכבר הזכרנו ואלה שעוד נזכיר. יש להתייחס ברצינות רבה ביותר לסכנותיה של מדינת הרווחה, מכיוון שמטבעה אין בה מנגנון מגביל. נהפוך הוא, יש לה דווקא נטייה חזקה להתרחבות מתמדת. לכן, חשוב להציב לה גבולות חיצוניים ולעמוד תמיד על המשמר מפניה. התפשטותה המתמשכת של מדינת הרווחה, המנסה להקיף יותר ויותר מצוקות חיים וקבוצות אוכלוסייה שונות, מגדילה גם את המעמסה המוטלת על האזרחים; והסכנה גדולה במיוחד מכיוון שכל התרחבות היא קלה ומפתה, וכל צעד אחורנית (לאחר שהובנו השגיאות) הוא קשה וכמעט בלתי אפשרי מסיבות פוליטיות.

קשה להניח ששירות הבריאות הלאומי של בריטניה, בצורתו הנוכחית הרדיקלית, היה מגיע לכלל מימוש אם היה ידוע מראש מה תהייה תוצאותיו של מהלך זה, או אם מלכתחילה היו מוצגות השאלות שהיום נראות לנו מובנות מאליהן.¹⁰ קשה באותה מידה להאמין שאפשר היום להחזיר את הגלגל לאחור; לכן אנו מנסים לעשות כמיטב יכולתנו. כל צעד נוסף בדרך אל מדינת הרווחה חייב להישקל בזהירות מרבית, תוך בחינה מדוקדקת של התוצאות ותוך הכרה

בכך, שכמו בעניין הורדת גיל זכות הבחירה, יהיה קשה או בלתי אפשרי לבטל את מה שנעשה כבר.

מדינת הרווחה נעה אפוא קדימה, ללא מעצורים, ברחוב חד-סטרי, שכמעט בלתי אפשרי להסתובב בו ולחזור. המסלול שבו היא מתקדמת מוביל בבירור לעליית מרכז הכובד של החברה כלפי מעלה, הרחק מן הקהילות האמיתיות, הקטנות, האנושיות, אל מנגנונים ציבוריים לא-אישיים העוסקים בארגון וניהול ההמונים. משמעות הדבר היא שליטה מרכזית גדלה והולכת, וקולקטיביזציה מתעצמת של רווחת הפרט ותכנון חייו.

יש לבחון היטב את השלכותיה של התפתחות זו בכל התחומים. עד כה אפשר היה לסמוך על היחיד שידע שעליו לשאת באחריות לסיכונים שהוא מקבל על עצמו; חשוב אפוא להבהיר שכאשר מדינת הרווחה דוחקת את מרכז הכובד של ההחלטות כלפי מעלה, תגובות אינדיבידואליות אלו נעשות חלשות וקהות יותר ויותר. כיצד מושפע תהליך הייצור מכך שהיחיד אינו נושא בתוצאות של ביצועיו הגרועים, וגם אין לו כל מוטיבציה להפיק ביצועים טובים, במיוחד אם אלה כרוכים בסיכון? מה משמעותה של התפתחות זו בכל הנוגע להחלטות חשובות כגון חיסכון והשקעה? ומה קורה לשיעור הילודה, שבעבר הוגבל במידת מה על ידי אחריות הפרט למשפחתו, כאשר המדינה מסירה ממנו אחריות זו, או אפילו הופכת את הבאת הילדים לעולם למשהו רווחי? אלה הן כמה מן השאלות שהיום כל אדם צריך לשאול את עצמו.

תחושת האחריות האישית של הפרט היא המעיין הנובע הסודי שממנו שואבת החברה את כוחה, אולם המעיין הזה עלול להתייבש אם מכונת השוויון של מדינת הרווחה תקהה את התוצאות החיוביות של ביצועים מוצלחים ואת התוצאות השליליות של ביצועים כושלים. אין זה מפתיע שמבקרים חדי עין, ובהם פילדמרשל מונטגומרי, מתחילים לשאול אם מדינת הרווחה המנופחת אינה מחבלת בבריאות המוסרית והחברתית של האומה שנכנעה לפיתוייה. שנתיים לפני פרוץ המהפכה הצרפתית כתב גתה את המשפט הנבואי הבא: "אני חייב לומר זאת: אני חושב שההומאניות תנצח לבסוף; אבל אני חושש שבו בזמן ייהפך העולם לבית חולים אחד גדול, וכל איש יהיה לאח המטפל של רעהו".¹¹

לא ניתן גם להתעלם מן השאלה החשובה הבאה: האם אין בעלויות העצומות של מדינת הרווחה, שאי-אפשר כבר להפחיתן ללא מחיר פוליטי כבד, כדי להשפיע לרעה על כוח העמידה של המערב החופשי בפני הגוש הקומוניסטי ולהגביר את תלותו בנשק הגרעיני? ומובן שדווקא החוגים המזדהים בכל לבם

עם מדינת הרווחה (אך לאו דווקא עם העולם החופשי) רוצים לקחת מן המדינה גם את הנשק האחרון הזה שעוד נותר בידה.

האינדיבידואליזם הקיצוני של העבר נושא אף הוא במידה של אשמה למעבר אל הקיצוניות השנייה – מדינת הרווחה המודרנית. חברה בריאה ניכרת בכך שהמשקל של האחריות ותכנון החיים נמצא במידת האפשר במרכז, בין שני הקצוות – האזרח הבודד והמדינה – בחיק הקהילה הקטנה והאמיתית, שמקורה הטבעי והחינוכי הוא המשפחה. משימתנו היא אפוא לעודד את קיומן ושגשוגן של קהילות קטנות ובינוניות ממינים וסוגים שונים, ובכך גם את העזרה ההדדית בחוגים שיש בהם עדיין רוח של התנדבות, חוש אחריות ומגע אנושי, ללא הניכור המאפיין את שירותי הרווחה ההמוניים.

אין כל ספק שמדינת הרווחה המודרנית היא סוג של מענה להתפוררות הקהילות שבתוכן חיו בני האדם, תהליך שאכן התרחש במהלך מאה השנים האחרונות. התפוררות זו היא הירושה הקשה שהותיר לנו העבר, והיא שיצרה את ההמוניות או הפרולטריות (או כל שם אחר שניתן לתופעה זו). אבל זהו מענה שגוי, ועל כך כבר עמדתי לפני יותר מעשור כאשר מתחתי ביקורת על תכניתו של בוורידג'. במקום לרפא את תחלואי הציביליזציה שלנו, משככת מדינת הרווחה כמה סימפטומים שלה במחיר הידרדרות מתמשכת אל מצב שאינו ניתן לתיקון. דוגמה לכך הן הקצבאות הניתנות למשפחות לפי גודלן, ההופכות את המשפחה עצמה לאמצעי של שאיבת כסף מהמערכת הממשלתית.

וחמור לא פחות: המדינה המודרנית נוטלת על עצמה את הדאגה לביטחונם ולרווחתם של כולם – פעם קבוצה זו ופעם קבוצה אחרת – וכך היא הופכת לממסד בעל השפעה מוסרית הרסנית, שעתידי כללות את עצמו. בהתנהגותה זו מתאימה המדינה יותר ויותר להגדרה השלילית שנתן לה פרדריק באסטיה לפני יותר ממאה שנים.* היא אף מאשרת את דבריו של הדיקן אינג',** שהיה פסימי דיו בכדי לראות את הפוליטיקה כאמנות לקיחת הכסף מתומכי המפלגה הנגדית והעברתו לכיסיהם של תומכי המפלגה שלך.

* לדברי הוגה הדעות הצרפתי הליברלי קלוד פרדריק באסטיה (1801–1850) "המדינה היא הפיקציה הגדולה שבאמצעותה הכל חיים על חשבון כל השאר".

** ויליאם רלף אינג' (1860–1954), הוגה דעות ותיאולוג אנגלי. שימש כדיקן של קתדרלת סנט פול בלונדון. נודע בהשקפותיו הפוליטיות הפסימיות, שאותן ביטא בטור הקבוע שכתב לאיוונינג סטנדרד.

לא ברור כלל איזה ערך מוסרי יש לפוליטיקה הלוקחת מן האחד כדי לתת לאחר. המדינה נוטלת מזה ונותנת לזה, לוקחת מכולם ומשלמת לכולם, ובסופו של דבר איש אינו יודע אם הרוויח או הפסיד במשחק הזה. אין טעם לייחס מוסריות לשיטה שבה טינה חברתית או אינטרסים פוליטיים מובילים ללקיחת כסף ורכוש שהורווחו בכבוד, ולמיסוי מחרים שכבר הפך אצלנו להרגל. לעתים קרובות אין האנשים מודעים לכך שהמדינה יכולה למלא את דרישותיהם רק על חשבונם של אחרים. אנו נוהגים לראות במדינה מעין ממד רביעי, בלי לחשוב על כך שמשלמי המסים הם שחייבים למלא את קופתה. דרישה לכסף מן המדינה היא תמיד דרישה עקיפה ממישהו אחר, שהמסים שלו מממנים את הסכום המבוקש; זו למעשה העברת כוח קנייה בתיווך המדינה, ותוך שימוש בכוחה המחייב. מדהים כמה זמן מצליחה מדינת הרווחה להסתיר דברים ברורים אלו.

כל שמיישמים את עקרון מדינת הרווחה בהיקף הולך וגדל, קרב הרגע שבו המשאבה הגדולה הזאת תיהפך למכשיר של הונאת הכלל, ולמטרה בפני עצמה שאינה משרתת אלא את מפעיליה, כלומר את הביורוקרטים. להם, כמובן, יש עניין בהמשך הסתרת מהותם האמיתית של הדברים. בכדי להבין טוב יותר כיצד הונאה זו הצליחה להתקיים זמן רב כל כך, עלינו להביא בחשבון שרק מעט דברים השפיעו על התפתחות מדינת הרווחה כמו התפיסה, שנולדה בזמן השפל הגדול, שהחברה יש לה עושר אדיר, ורק משום שהכסף נע בכיוון הלא-נכון נותר העושר פוטנציאלי בלבד. הפוטנציאל הזה, כך גורסת אותה תפיסה, ימומש כאשר יהיה גידול בביקוש האפקטיבי, והעושר שייווצר יחולק בצורה הוגנת על ידי מדינת הרווחה. בה בעת – כך הסיקו רבים מתורתו של קיינס* – העלייה בצריכת ההמונים, הירידה בחיסכון והחלוקה החדשה של ההכנסות תבטחנה תעסוקה מלאה, ובכך תחזקנה את כוח החיות של מדינת הרווחה.

* ג'ון מיינרד קיינס (1883–1946), מחשובי הכלכלנים במאה העשרים. קיינס צידד בהגברת המעורבות הממשלתית במשק על ידי הגדלת ההוצאות הציבוריות והמיסוי, כאמצעי יעיל להתמודדות עם בעיית האבטלה. רעיונותיו של קיינס היו דומיננטיים במשקי המערב מסוף מלחמת העולם השנייה ועד שנות השבעים, אולם קרנם ירדה עקב שיעורי האינפלציה הגבוהים שנרשמו במדינות אלו, ואת מקומם תפסה הגישה הניאו-קלאסית, אשר העלתה על נס את כוחו של השוק החופשי.

אמונה זו ביכולת המימון העצמי של מדינת הרווחה הקיצונית – מעין ממד רביעי – רווחה בזמן המשבר של שנות השלושים, והיא שמסבירה מדוע בעיית העלויות של מדינת הרווחה טופלה במשך זמן רב כל כך בדרך רשלנית.

עת האשליות חלפה. בינתיים כבר התברר – באנגליה היו אינספור דיונים בנושא¹² – שיישום כן ורציני של רעיון מדינת הרווחה דורש ארגון מחדש של החברה, כך שגם השכבות בעלות ההכנסה הנמוכה תשתתפנה במימון. אי-אפשר להמשיך ולממן את הסעד להמונים, שאותו כופה המדינה בכוח סמכותה, רק מכיסם של בעלי ההכנסה הגבוהה; הנטל צריך ליפול גם על כתפי השכבות שלהן מיועדת העזרה. אבל משמעו של הדבר הוא פשוט לקחת מכיס שמאל ולהכניס לכיס ימין, באמצעות הדרך העוקפת של המדינה, על כל ההפסדים הביורוקרטיים הכרוכים בכך. דומה שאשליית ה"עוני בתוככי השפע" גרמה להערכה מופרזת של העושר הפוטנציאלי. צריך גם להכיר במחיר הגבוה שתובעת מכונת המדינה המתעצמת: דעיכת האחריות האישית והאפרוריות המשמימה של חברה, שבה אי-הנחת מלמעלה והקנאה מלמטה חונקים יותר ויותר את הרוח הציבורית, את החוש האזרחי, את זמן הפנאי היצרני, את הנדיבות ואת הקהילתיות. מה שנשאר הוא מכונת השאיבה המפלצתית של המדינה המודרנית, שלעולם אינה שבעה.

הגבול הרחוק ביותר של מדינת הרווחה, שאליו כבר הגיעו כמה מדינות, נמצא במקום שבו מתחילה משאבת הכסף להונות את כולם. לא נותר אלא לשאול: האם לא ייטב לכולם אם מדינת הרווחה תצומצם עד למינימום, והכסף שייחסך יועבר לשירותי סעד ותמיכה שאינם שייכים למדינה?¹³ שאלה זו נעשית דחופה יותר ככל שגדל הספק אם עומס המסים, שנגרם בגין המחויבויות של מדינת הרווחה, עולה בקנה אחד עם כלכלה חופשית, ואם אפשר להוסיף לקיימו ללא לחץ אינפלציוני קבוע.

להתפתחות זו יש צד נוסף חשוב ביותר, שבדרך כלל אין מקדישים לו אלא מעט תשומת לב. השפה הסוציאלית של זמננו מסתירה את העובדה שבאמצעות כפייה ישירה או עקיפה יוצרת המדינה פוליטיזציה של הביטחון החברתי. ההשלכות הנובעות מכך ברורות. ההגנה מפני סיכוני החיים מועברת לידי הביורוקרטיה של המדינה ושל הכוחות הפוליטיים. משמעות הדבר היא, שבזמננו (העשיר כל כך בפרדוקסים) אנו משבחים כקדמה את מה שמגדיל את כוחה של מדינת הלאום. ככל שאנו נשענים יותר ויותר על הסולידריות של אנשים בני אותו לאום (או שגרים באותה מדינה), ככל שאנו הופכים אותם לקהילה לאומית שבה הכסף נע הלך וחזור, כך אנו משלימים עם "הלאמתם"

של אותם אנשים – על חשבון הקהילה הבינלאומית החופשית והסולידריות האנושית הכללית.

במאה התשע-עשרה יכול היה ארנסט רנאן* להגדיר את האומה כ"משאל עם יום יומי"; כעת אנו מתקרבים ליום שבו נוכל להגדיר את המדינה כמוסד פנסיוני, כארגון שבו דרכון או אשרת שהייה מעניקים פוליסת ביטוח חיים, כמשאבת הכנסה יום יומית. כצורות של הגנה מפני סיכונים, חיסכון וביטוח חיים שייכים לספירות של הכלכלה, השוק, זכויות הפרט והחירות, ולכן אינם כבולים לשום גבולות לאומיים. התחום הטבעי של ההשקעות הפרטיות והביטוח הוא העולם כולו; אבל ביטחון כלכלי בחסות המדינה מצוי בגבולות התחום הפוליטי של הארגון הקולקטיבי, של החוק הציבורי ושל הכפייה, ועקב כך הוא כולא את האנשים בתוך גבולות מדינת הלאום. שירותי רווחה, שהבסיס שלהם הוא כוח הכפייה של המדינה, הם למעשה שירותים לאומיים; ביטוח סוציאלי הוא בעצם ביטוח לאומי – אלא אם כן נוכל לתאר לעצמנו מדינה אוניברסלית המאגדת בתוכה את הגרמנים, האיטלקים, הארגנטינאים והאתיופים בקופת פנסיה אוניברסלית אחת.

רשימת האשלויות והפרדוקסים של מדינת הרווחה טרם הסתיימה. רבים מציגים את מיסוי בעלי ההכנסות הגבוהות כפעולה שתכליתה להגביל את הבזזנות של השכבות העליונות ולהעביר את כוח הקנייה שנלקח מהן למטרות "חברתיות". ניתן בנקל להראות שזוהי טעות, מכיוון שברור לכל שההכנסות הגבוהות והעושר משמשים בדרך כלל לטובת הכלל. הם תומכים במפעלים שהחברה אינה יכולה בלעדיהם. היווי הון, השקעות, תרבות, צדקה ותמיכה באמנויות – כל אלה הם רק דוגמאות בולטות אחדות. רק הודות להתרבות מספרם של בעלי הממון, יכולים היו מדענים כמו אלכסנדר פון-הומבולט ויוסטוס פון-ליביג לממן מכיסייהם את מחקריהם; ורק אז התאפשר לשכור מורים פרטיים לאנשים מסוימים ולקבוע שלבים רבים נוספים בסולם החינוך, כך שהמוכשרים יכולים היו לטפס עליו מעלה-מעלה; במדינת הרווחה של ימינו, לעומת זאת, גורל כל התלמידים נקבע בהתאם להחלטתו של פקיד מדינה אחד או לפי תוצאותיה של בחינה בודדת.¹⁴

כאשר גובים היום עוד ועוד מסים מבעלי ההכנסה הגבוהה במיסוי פרוגרסיבי, ברי שפונקציות מסוימות (שאי-אפשר לוותר עליהן) צריכות

* ארנסט רנאן (1823–1892), הוגה דעות צרפתי. ההגדרה המובאת לעיל מופיעה בחיבורו משנת 1882 "מהי אומה?"

לעבור לידי המדינה – אפילו כשמדובר רק באחזקתו של מבנה היסטורי שהיה בעבר בבעלות פרטית. משמעות הדבר היא שחלק מכוח הקנייה אשר נלקח מן השכבות העליונות אינו עומד באמת לשימושה של מדינת הרווחה, משום שהיא נאלצת להשתמש בו כדי לשלם עבור שירותים שהיו בעבר פרטיים. בכך היא מחטיאה את מטרותה. טוענים לזכות מדינת הרווחה, שבימינו היא הייתה ממנת את השכלתו של גאון כמו גאוס;* אבל כל נשכח שבימים ההם היו בעלי אמצעים, דוגמת הדוכס מבראונשווייג, שדאגו להשכלתו של גאוס בדרך הטובה ביותר וללא ביורוקרטיה מיותרת. בימינו היו כל אלה מתקשים לעשות זאת; המס שמדינת הרווחה הייתה מטילה עליהם היה מונע זאת מהם, או פוגע במוטיבציה שלהם לעזור.

הפחתת כוח הקנייה של השכבות העליונות אינה מהווה אפוא יתרון לשכבות התחתונות. לא ההמונים הם המרוויחים, אלא המדינה, שצוברת כך עוד ועוד כוח והשפעה. על ידי ריכוז ההחלטות בתחומים החשובים ביותר – היווי הון ושימוש בו, חינוך, מחקר ואמנות – גובר הדחף האבסולוטי של המדינה המודרנית. שירותים שהיו בעבר אישיים והתנדבותיים, הפכו כעת (במקרה הטוב) לשירות מטעם המדינה, שהוא ריכוזי, לא-אישי, כפוי, עשוי לפי מידה אחת וכרוך בהפסד גדול של חופש.

סוציאליזציה כזו של השימוש בהכנסה למטרות חברתיות משפיעה באופן שלילי על הלך הרוח במדינה. ארגוני עזרה, מוסדות ללא כוונת רווח, נדבנות, שיחה שקטה וכל מה שנכלל בהגדרתו של אדמנד ברק "חסדים בלתי קנויים של החיים", נחנק כעת בלפיתתה הלוחצת של המדינה. תוצאה פרדוקסלית של מדינת הרווחה היא שהכל נעשה ממוסחר, הכל נעשה לאובייקט של חישוב, את הכל מניעה משאבת הכסף של המדינה. כמעט אין דבר שאינו נעשה למטרת רווח, מכיוון שלאנשים אין די כסף להרשות לעצמם מעשים כאלה; הרוח האזרחית והרוח הציבורית נשחקות והופכות לאי-נחת (בשכבות העליונות) ולקנאה (בשכבות התחתונות). כל השירותים מתמקצעים וניתנים תמורת תשלום. ההכנסה הפנויה שנותרת להוצאה חופשית, לתרומות, לחיי תרבות ופנאי, מצטמצמת עוד ועוד וכך גם נעלמת האווירה שבה יכולים להתקיים ליברליות, רב-גוניות, טעם טוב, קהילתיות ומעשים אציליים. התרבות מתרוקנת מתוכן.

* קרל פרידריך גאוס (1777–1855), מגדולי המתמטיקאים בכל הזמנים. נולד להורים מעוטי אמצעים ולכן נזקק לחסותם של פטרונים עשירים, דוגמת קרל וילהלם פרדיננד, הדוכס מבראונשווייג, שמימן את לימודיו של ילד הפלא.

כאן נעוץ אחד משורשי השיממון המעיק, המצטייר כאחד הסממנים המרכזיים של מדינת הרווחה. שורש נוסף של רעה חולה זו (שאינו רחוק מקודמו) הוא שבניגוד לכוונותיה הפומביות מדינת הרווחה דווקא נוטה לקבל את חלוקת המעמדות הכלכלית-חברתית, והיא אינה מקלה אלא מקשה על ניעות חברתית. האם הכרחי שהמיסוי הנוקשה – במיוחד המדרגות התלולות של מס ההכנסה הפרוגרסיבי – שהוא חלק בלתי נפרד ממדינת הרווחה, יפעל דווקא על רמות ההכנסה שהינן גבוהות דיין לשם היווי הון ולקיחת סיכונים עסקיים?¹⁵ האם אין מקשים בדרך זו (ובדרכים נוספות, שלא כאן המקום להזכיר) על הקמת חברות חדשות ועל רכישת נכסים? האם אין פירוש הדבר שקשה היום, יותר מבעבר, להתקדם מעבר לרמה הנמוכה של בעל הכנסה שאין לו רכוש? והאם אין ניטלת מן האדם אפילו המוטיבציה לנסות לעשות זאת, במיוחד כאשר מדינת הרווחה דואגת למעין "האבסת בהמות" נוחה של ההמונים המבויתים? האם אין זה מצב שממנו נהנות רק החברות הגדולות שכבר קיימות? ובאותה עת נעשים החיים במדינה שכזו מעניינים ומבדרים כמו משחק קלפים, שבסופו מחלקים את הזכויות באופן שווה בין השחקנים. בתנאים האלה אין אפשרות להתקדם מבחינה כלכלית או חברתית, אלא בדרך של הצטרפות לשירות הציבורי או לחברות הגדולות. הפקידים הבכירים נעשים עמודי התווך של השיטה והנהנים העיקריים ממנה.

עלינו לשאול אפוא באופן הרציני ביותר, אם מדינת הרווחה אינה גורמת לתוצאה ההפוכה מזו שלה ייחלה. שאלה זו ניתן לשאול גם בהקשר אחר. הטענה כי מדינת הרווחה הנה כלי להנהגת שוויון אינה נכונה יותר מן הטענה הקובעת כי היא מקלה על הניעות החברתית. המדינה אמנם פועלת ליצירת שוויון (באופן שדנו בו קודם), אך היא עושה זאת באופן לא-ראוי. חלוקת ההכנסות הכפויה והמתמדת אכן מקדמת את השוויון החומרי, אבל באיזה מחיר? הרי מדיניות זו מפקידה בהכרח כוח ריכוזי גדל והולך בידיהם של אלה המנווטים את זרימת ההכנסות, ומובן שחלוקת הכוח נעשית פחות ופחות שווה. ואין ספק בכך שחלוקה זו של טובין בלתי חומריים – חלוקת כוח – חשובה לאין ערוך מזו של טובין חומריים, מכיוון שיש לה חשיבות עמוקה לגבי חירותם או שעבודם של בני האדם.

מכאן עולה שמדינת הרווחה המודרנית, בממדים שאליהם תפחה (או שהיא מאיימת לתפוח אליהם), היא הצורה העיקרית של שעבוד האדם למדינה בעולם הלא-קומוניסטי. ולא זו בלבד שאינה פותרת את הבעיות שהיא מתיימרת לפתור – היא עושה אותן קשות עוד יותר, אם לא בלתי פתירות. מצד אחר,

היא מעניקה למדינה עוצמה אדירה ומביאה לבסוף כל אומה לידי כך, "שאינ היא אלא עדר של בהמות נפחדות וחרוצות, שהשלטון רועץ". מדינת הרווחה כופה עלינו להודות שחזונו המבהיל של טוקוויל אכן עומד להתגשם עתה, מקץ מאה שנים.

תרגום מגרמנית: יפתח הירמן-כרמל

הערות

1. בספרי החברה ההומאנית אפשר למצוא ניתוח מעמיק של תכנית בוורידג'. Wilhelm Röpke, *Civitas Humana: Grundfragen der Gesellschaft und Wirtschaftsreform*, third ed. (Erlenbach-Zürich: Eugen Rentsch, 1949), p. 257. הוגה התכנית המפורסמת הזאת, שהפכה את בריטניה למודל של מדינת הרווחה, הוסיף מאוחר יותר, בספרו חשסוקה מלאה בחברה חופשית תוספת חשובה ביותר לתכניתו, ובה האידיאולוגיה של תעסוקה מלאה אינפלציונית משלימה את האידיאולוגיה השוויונית של מדינת הרווחה. William H. Beveridge, *Full Employment in a Free Society: A Report* (London: George Allen and Unwin, 1944) בוורידג' בנוסחה השני ראו אצל Henry C. Simons, "The Beveridge Program: An Unsympathetic Interpretation," *Journal of Political Economy* 53 (September 1945) מופיע גם בקובץ Henry C. Simons, *Economic Policy for a Free Society* (Chicago: University of Chicago, 1948), pp. 277-312; Lionel Robbins, *The Economist in the Twentieth Century* (London: Macmillan, 1954), pp. 18-40. שני המבקרים האלה הגיעו למסקנה הנכונה, שעתה הוכחה עובדתית, שמדיניות התעסוקה המלאה שהציע בוורידג' יוצרת בהכרח אינפלציה. לזכותו של בוורידג' ייאמר שמאוחר יותר מתח ביקורת בפומבי על ההתפתחות שנבעה מתכניתו הראשונה. הוא אף ראה חובה לעצמו להציג באור הנכון את העזרה ההדדית הוולונטרית, בספרו המאוחר יותר פעריות וולונטריות: William H. Beveridge, *Voluntary Action: A Report on Methods of Social Advance* (London: George Allen, 1948). אולם אפשר להתרשם שהוא מעולם לא הבהיר לעצמו את חלקו בהתפתחויות שהוא מבקר. לפני זמן לא רב טען בפומבי שהאינפלציה חיסלה את חסכוניות הפנסיה שלו, והוא עלול להיות בקנתו ללא אמצעים כספיים. אבל נראה שעדיין לא הבין שתופעה זו היא במידה רבה מעשה ידיו. מדינת הרווחה, יחד עם עודף התעסוקה שאותו שיבח, גרמו לאינפלציה שטרפה את חסכוניותו ומאיימת על זקנתו. בוורידג' הוא דמות טרגית-קומית, אדם שעדיין אינו יודע שבמו ידיו ניסר את הענף שעליו ישב.

2. Colin Clark, *Welfare and Taxation* (Oxford: Catholic Social Guild, 1954) (להלן רוחה ומיסו); המאמר "היבטים של מדינת הרווחה", Arthur C. Pigou, "Quelques aspects du Welfare State," *Diogenes* (July 1954); Bertrand de Jouvenel, *The Ethics of Redistribution* (Cambridge: Cambridge University, 1951); והמאמר "משבר הביטוח הלאומי ובעיית השכר",

Hans Willgerodt, "Die Krisis der sozialen Sicherheit und das Lohnproblem," *Ordo-Jahrbuch* 7 (1955), pp. 145-187.

Lionel Robbins, "Freedom and Order," *Economics and Public Policy* (Washington: 3. Brookings Institute, 1955), p. 152.

4. המאמר "בעיית הקנאה בהערכת דמוקרטיה", Helmut Schoeck, "Das Problem des Neides in der Massendemokratie," in *Masse und Demokratie*, ed. Albert Hunold (Erlenbach-Zurich: Eugen Rentsch, 1957), pp. 239-272.

5. "השנאה שרוחשים בני אדם כלפי זכויות יתר הולכת וגוברת ככל שזכויות אלו נעשות נדירות יותר וחשובות פחות, עד שניתן לומר כי התשוקות הדמוקרטיות משתלבות יותר דווקא בזמן שהן מוצאות מיעוט של חומר דלק. כבר הסברתי תופעה זו קודם לכן. אי-השוויון הגדול ביותר אינו צורב את העין כאשר התנאים כולם הם בלתי שווים; ואילו הבדל קל שבקלים נראה מגונה בתוך אחידות כללית; וככל שאחידות זו שלמה יותר, כן הבדל קשה יותר מנשוא. בדרך הטבע, אהבת השוויון הולכת וגוברת בלי הרף יחד עם השוויון עצמו; עם שמספקים את אהבת השוויון, גם מטפחים אותה.

שנאה נצחית זו, המשתלבת יותר ויותר, מעוררת את העמים הדמוקרטיים נגד זכויות יתר הפעוטות ביותר ומסייעת במיוחד לריכוז המודרג של הזכויות המדיניות בידי הנציג היחיד של המדינה. הריבון, בהיותו בהכרח וללא עוררין מעל לכל האזרחים, אינו מעורר אף באחד מהם קנאה, וכל אחד סבור שהוא שולל מבני אדם השווים לו את כל זכויות יתר שהפקידו בידיו של הריבון". אלכסיס דה-טוקוויל, הדימוקראטיה באמריקה, תרגמו מצרפתית יוחנן טברסקי וישראל מרגלית (ירושלים: ביאליק, תש"ל), כרך ב, חלק רביעי, פרק ג, עמ' 269-270.

6. Walter Hagenbuch, "The Rationale of the Social Services," *Lloyd's Bank Review* (July 1953), p. 16. בספרי מידה ומרכז דנתי בתיאוריית השוויון ובתוצאותיה. Wilhelm Röpke, *Mass und Mitte* (Erlenbach-Zurich: Eugen Rentsch, 1950), pp. 65-75. אני עדיין מחזיק ללא סייגים בביקורתי זו ובחשש הכבד שלי מצורה מתוחכמת ומפתה זו של תיאוריית השוויון וההזדמנות השווה. הטיעונים שהצגתי שם אמורים להספיק, ובמיוחד הטענה שתהיה זו שרירות לב טהורה לשאוף לשוויון הזדמנויות רק בתנאים החומריים, שבהם המדינה יכולה להתערב, בעוד שאת חוסר השוויון בתחומים אחרים – בריאות, אינטליגנציה, תכונות אופי – חייב האדם לקבל כמות שהוא. מדיניות אמיתית של הזדמנות שווה חייבת אפוא לחלק את תנאי הפתיחה החומריים (ההכנסה וההון של ההורים) באופן כזה שבשילוב ובשקלול נתוני הפתיחה הלא-חומריים – שהצליחו לחמוק מתהליך השוויון – ייווצר שוויון הזדמנויות. שכן, איך אפשר יהיה להסביר לילד שירש מהוריו בריאות פגומה, אבל כפיצוי זכה לתנאים חומריים טובים יותר כדי להתמודד עם החיים, שגם את ההטבות האלה לוקחים ממנו? והאם אין האחרים צריכים להיות מרוצים שירשו לב חזק או עצבי ברזל? אבל איך אפשר לשקלל את כל הגורמים? מכשיר זה של חלוקת הון מחדש על פי תורת שוויון ההזדמנויות נראה באור זה נורא עוד יותר ממה שהוא בין כה וכה. ויתרה מזאת: אם החזקת הון פרטי היא דבר צודק – ותומכי שוויון ההזדמנויות בוודאי אינם מרחיקים לכת עד כדי ערעור על עמדה זו – מדוע אין זה צודק שילדי ייהנו ממנו? אני רשאי לעשות ככל העולה על דעתי בהכנסתי ובהון שלי – לבנות בית, לקנות טלוויזיה, לרכוש רכב יוקרתי, לנסוע מסביב לעולם – אך רק דבר אחד אסור לי: לדאוג לחינוך הטוב ביותר ולתנאי הגידול הטובים ביותר עבור ילדיי. במקום אחר הראיתי שהדרישה לשוויון הזדמנויות תואמת את האידיאל הליברלי הקיצוני, שלפיו תחרות מתמדת על כל דבר היא מצב מבורך. ועולה השאלה: באיזו זכות עוצרת המדינה את התחרות הזאת על גבולותיה הלאומיים?

7. Heinrich Heine, *Deutschland*, Kaput I. מובן מאליו, שהתועלתנות והחומרנות של מדינת הרווחה קשורות קשר הדוק להתפוררות האמונה. ראה הספר אלמותיות: המשמעות המטפיזית והאנתרופולוגית. Aloys Wenzl, *Unsterblichkeit: ihre metaphysische und anthropologische Bedeutung* (Bern: A. Francke, 1951).

8. קולם ברוגן נותן לנו מושג ברור על המתרחש בבריטניה, שהיא בינתיים מקרה קיצוני. Colm Brogan, *The Educational Revolution* (London: Muller, 1954). החינוך "נטול המעמדות" בארצות-הברית הוא רק מראית עין (וכך הדבר גם בתחומים אחרים שם), מכיוון שלהורים יש אפשרות לשלוח את ילדיהם לבתי ספר פרטיים, אם הם רוצים לתת להם חינוך טוב יותר ממה שניתן לצפות לו בבתי הספר הציבוריים. הצרה היא שהעלויות של חינוך כזה גבוהות בהרבה מן המחיר (הגבוה) שהורים באירופה משלמים עבור בתי ספר ציבוריים טובים. יש חומר רב המעיד על הירידה המחפירה ברמה שגרמה הסוציאליזציה של החינוך. ודבר נוסף, כאשר רבים כל כך הולכים לאוניברסיטאות, השכבות הלא-אקדמיות מפסידות את המוכשרים והמוצלחים ביותר והקשרים המשפחתיים סובלים פגיעה קשה. ראה הספר חופש או שוויון? Eric R. von Kuehnelt-Leddihn, *Freiheit oder Gleichheit?* (Salzburg, 1953), p. 473.

9. Hermann Levy, *National Health Insurance: A Critical Study* (London: Cambridge University, 1944); Melchior Palyi, *Compulsory Medical Care and the Welfare State* (Chicago: Ffrangcon Roberts, 1950) (להלן טיפול רפואי חובה); Werner Bosch, *The Cost of Health* (London: Turnstile Press, 1952); הספר חולה, רופא ומזומנים, H. Birkhäuser, "Der Arzt und der soziale Gedanke in der Medizin," *Schweizerische Medizinische Wochenschrift* 5 (1956).

10. בעניין שירות הבריאות הלאומי אמר כלכלן בריטי בכיר: "השאלה הכלכלית החשובה בקשר לתכנית היא זו: אם קיים שירות שמחירו אפס והביקוש לו הוא כמעט אינסופי, אם אין ננקטים צעדים להגדיל את ההיצע, אם עקומת העלות עולה במהירות, אם כל אזרח זכאי לפי חוק לשירות הרפואי הטוב ביותר האפשרי, ואם אין שיטה ברורה של קיצוב, מה יקרה? אינני יכול להיזכר ולו בכלכלן בריטי אחד, שמלכתחילה שאל את השאלות האלה." John Jawkes, "The Economist and Economic Change," in *Economics and Public Policy*, p. 96. השוו עמ' 71: "איי-אפשר לדמיין את ביטולה הכולל של תכנית הביטוח הרפואי הכפוי, ברגע שכבר יוסדה, גם אם היא אינה מוצלחת ומביאה לפשיטת רגל. זה מעולם לא קרה." הערה נוספת: "התומכים הנלהבים במערכת הרפואה הממשלתית מעולם לא נאלצו להתחרות עם התומכים הנלהבים בהרחבת החינוך, סבסוד הדיור, הגדלת תשלומי הפנסיה והרווחה מטעם המדינה, ועוד תריסר תכניות אחרות הפועלות על רגשותיהם של הבוחרים וקורצות להם... אני מאמין שרפואה מודרנית ומדעית אינה יכולה לפרוח במלואה, וביציבות, במקום שבו עברה הרפואה תהליך של סוציאליזציה." Colm Brogan, "The Price of Free Medicine," *The Freeman: Ideas on Liberty* (June 1956). ולבסוף, רופא אנגלי מאשר שיפוט זה: "קל לבטא במילים את העלות [הישירה של טיפול רפואי כזה] למדינה, להבין אותה, לקבל אותה, לשנות בה משהו או להחליט שאין רוצים לממנה; אך המחיר שתשלם המדינה בבריאות ובאוויר, בגלל הידרדרות רמתם של הרופאים, הוא מעבר למה שניתן לתפוס במחשבה." Scott Edward, "Retreat from Responsibility," *Time and Tide*, October 10, 1953.

11. מסע איטלקי, Johann Wolfgang von Goethe, *Italianische Reise II*, Naples, May 27, 1787.

12. קלארק, רווחה ומיסוי; והמאמר "הפרדוקס של מדינת הרווחה", M. J. Bonn, "Paradoxien eines Wohlfahrtsstaates," *Aussenpolitik* (April 1953).

13. לכך מוליכות גם ההצעות של קולין קלארק. השוו עם החדשות האחרונות מבליה את גבול ההכנסה החייבת בביטוח חובה, ולרכז את כל קרנות הפנסיה הפרטיות בשליטת קרנות ממשלתיות. הצעת עוררה סערה דווקא בקרב ארגוני העובדים. לאחר שהניכויים לרווחה בתעשייה הבלגית עלו במשך שנים עשרה שנה מ-25 אחוזים מהמשכורות ל-41 אחוזים מהן, החליטו השכירים הבלגים שזה כבר די והותר. הם הציגו את השאלה, שגרמה לאי־נוחות, אם הניכויים הם עדיין ביחס הגיוני לשירותי הרווחה הניתנים בגינם, או שאולי מוטב להם לעשות ביטוח פנסיה פרטי, שיהיה גם זול יותר.

14. נהוג לבכות את מר גורלם של אנשים כמו יוהן יואכים וינקלמן, יוהן גוטפריד הרדר, פרידריך הבל, ז'אן ראסין ועוד רבים אחרים, שלמרות גאונותם חיו בתנאי מצוקה. אבל אל לנו לשכוח שהם אכן הצליחו להעפיל אל הפסגה, וזה תודות למבנה הרב־גוני של החברה בימים ההם, ולתמיכה שהציעו מנהלי בתי ספר, אצילים פטרוני אמנות, בעלי אדמות ועוד בעלי אמצעים רבים. הסיכוי למצוא תמיכה כלשהי היה בנסיבות אלו גבוה מאוד, ואפשר בקלות להעמידו מול הסיכוי שמדינת הרווחה של היום תחמיץ גאון כלשהו. על האופן שבו התאפשרה בימים ההם העפלה כזאת אל הפסגה, למרות התנאים הקשים, ניתן ללמוד מסיפור חייו של וינקלמן. Carl Justi, *Winckelmann und seine Zeitgenossen*, second ed. (Leipzig: F.C.W. Vogel, 1898), pp. 22, 28. אי־אפשר לקרוא ביוגרפיה מסוג זה בלי להתרגש ולהתפעל מדרך הטיפוס של אנשים אלו בסולם החברתי, ממדרג אחד למשנהו. דוגמה נוספת היא ג'ררד פון־שארנהורסט, בנו של חוכר אדמה, שקיבל שיעורי מתמטיקה מקצין פנסיונר (זה קרה בכפר הולדתי) ואחר כך רכש השכלה בבית ספר קטן של הרון משאומברג־ליפה. כלל לא ברור אם הניעות החברתית של מדינת הרווחה עשויה להציע תמיכה דומה ולהניב הישגים כאלה. בכלל, מוטב שנהיה צנועים בהשוואה להישגיהם של אבותינו, על אף שרבים חושבים כי מדינת הרווחה התגברה על הקשיים הסוציאליים של הימים ההם. מי שגדל בכפר קטן, כמוני, יכול לזכור את הזמנים שבהם ניצבו המעמדות השונים באופן חברי אלה לצד אלה, ודווקא היום רב המרחק ביניהם. חוסר השוויון לא פחת במאה השנים האחרונות, אלא דווקא גדל מאוד. ניקח לדוגמה את צלטר, שהחל את דרכו בתור שוליית בנאים ולבסוף נעשה פרופסור למוסיקה וחבר קרוב של גתה, בלי לאבד את הקשר עם חוג מכריו הקודם. כבר בסוף המאה התשע־עשרה כתב פרידריך פאולזן בעניין זה: "היום אי־אפשר להעלות על הדעת מהלך חיים מעין זה. אילו חי בימינו, היה צלטר מסיים את בית הספר התיכון, הולך לבית ספר גבוה לבנאים, לומד שרטוט וחישוב, מכניקה ותולדות האמנות, ונעשה מנהל אתרי בנייה וקצין במילואים, וכל ימי חייו לא היה מניח אף לבנה אחת. יחסו לבנאים אחרים היה יחס של אדון לעובדיו, ולא יחס של אומן לעמיתיו למקצוע. אולי היה נעשה בנאי וחבר של בנאים אחרים, אך אז לעולם לא היה נעשה חבר במועצה המלכותית ושר, ובדויד לא פרופסור למוסיקה". ראה ש'טה של אחיקה, Friedrich Paulsen, *System der Ethik*, second ed. (Berlin: W. Hertz, 1891), p. 727.

15. אני מסכים לחלוטין עם הביקורת הנוקבת שביטאו לאחרונה שני כלכלנים מצוינים: Friedrich A. Hayek, "Progressive Taxation Reconsidered," in *On Freedom and Free Enterprise: Essays in Honor of Ludwig von Mises*, ed. M. Sennholz (Princeton, N.J.: D. Van Nostrand, 1956), pp. 265-284; David McCord Wright, *Democracy and Progress* (New York: Macmillan, 1950), p. 94.